

FTAMP 14.07.03

Х.А. Ордабекова¹, А. Бекмұқамет²

^{1,2}С. Демирел атындағы университеті, Қаскелең қ., Қазақстан

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ

Андатпа. Мақалада қазіргі білім беруде ұлттық құндылықтарды қолдану мен білімалушылардың тұлғалық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі сөз болады. Жеке тұлғаны дамытудағы мәселелер талданды. Білімалушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру барысында қазақ тілі сабағы мен мектепшілік жүргізілетін іс-шараларға талдау жасалынды. Жалпы педагогтардың өз білімін жетілдіруі мен кәсіби маман болудағы өз тәжірибелеріне ендіруге болатын, тиімділігі бар ұлттық құндылықтарды қалыптастыру әдістеріне шолу жасалды.

Түйін сөздер: ұлттық құндылық, тәрбие, оқу-үйрену, мұғалім, оқушы, әдіс.

Аннотация. В статье поднимается проблема обучения и формирования у обучающихся личностных компетенций путём внедрения национальных ценностей в современном образовании. Рассматриваются проблемы развития личности. Дается анализ уроков казахского языка и внутришкольных воспитательных мероприятий, способствующих формированию у обучающихся национальных ценностей. Дается обзор эффективных методов внедрения национальных ценностей, которые можно успешно применять в своём опыте становления профессиональным специалистом и усовершенствования своих знаний для всех педагогов.

Ключевые слова: национальные ценности, воспитание, образование, обучение, учитель, ученик, метод, способ.

Abstract. The article raises the problem of training and the formation of students' personal competencies by introducing national values in modern education. The problems of personality development are considered. The analysis of the Kazakh language lessons and intra-school educational activities that contribute to the formation of national values among students is given. An overview of effective methods of introducing national values that can be successfully applied in your experience of becoming a professional specialist and improving your knowledge for all educators is given.

Keywords: national values, upbringing, education, training, teacher, student, method, way.

Адамның жеке индивид қалпынан тұлға деңгейіне қарай даму процесіне қоғамдағы қалыптасқан ахуал, отбасындағы этностық тәлім-тәрбие, білім берген оқу ордасы, ата- бабасынан мирас болып бойына сіңетін генетикалық ерекшеліктері, жоғарғы психикалық процестердің жүзеге асу ерекшеліктері әсер етеді.

Қазақ қашанда өзінің жырлары, әпсаналары, ертегілері арқылы ұрпағының толыққанды тұлға болып қалыптасуы үшін ұлттық тәрбиені бойына сіңіріп отырған. Ұлттық тәрбиенің өлмес негізі, рухани күші оның өмір сүру болмысынан туындаған өзіндік ұлағаты, тәжірибесінің молдығы, рухани мұрасының тереңдігі мен өнегелігінде жатыр.

Бауырмашылдық, адалдық, адамгершілік, үлкенге ізет, кішіге қамқорлық сияқты қасиеттерді Қаз дауысты Қазыбек былай суреттейді: Біз қазақ елі мал баққан елміз, Ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізді жау алмасын деп, Ордамыздан құт қашпасын деп, Найзаға үкі таққан елміз, Дұшпанның аяғына жаншылмаған елміз, Басымыздан намысты асырмаған елміз, Адалдықты әрқашан жасырмаған елміз. Атаның өсиетін балаға, Баланың өнерін атаға Айтып, тарата білген елміз. Құлақтың құрышын қандырып Әділ сөзді халыққа айта білген елміз [1].

Ұлттық тәрбиенің адамгершілік ұстанымдары қоғам дамуының кең көлемдік, әлемдік мәселесі ретінде қарастырылуда қазақ халқы тәрбиесінің өне бойынан табылады. Жеке адам туралы сөз болғанда, жеке адам көптің бірі, ол әлі тұлға емес. Осы мағынада алғанда «жеке адам» және «тұлға» ұғымдары көлем жағынан да, мазмұны жағынан да бір-бірінен қарама-қарсы болып табылады. Жеке адам ұғымында адамның жекеше ерекше түрі, сапасы бейнеленбейді, сондықтан оның мазмұны аз болады, бірақ өте көлемді, өйткені әрбір адам-индивид. Әр адам өзінше жеке тұлға.

Жеке адамның айтарлықтай ерекшеліктерінің бірі – оның өзіне тән мінез-құлқында, іс-әрекетінде, көзқарасындағы ерекшеліктерімен даралануы.

Жеке адам болу – азаматтың адам ретінде сезіну, сан ғасырлар бойы халық тәжірибесі туғызған рухани мәдениеттің мәңгілік игіліктерін бойына дарытып, осы игіліктерді еңбекке, әлеуметтік мәнді қызметке, қоғамдық өмірге, адамдар қатынасы, күнделікті тұрмысқа енгізу.

Адам немесе жеке тұлға өзінің сана-сезімін, көзқарасын, рухани-саяси дүниетанымын үнемі білім мен еңбектің арқасында жетілдіріп отыруы керек.

Тұлғаны құндылықтар арқылы дамытуға, мәдени дағдыларды игеруге, өз жауапкершілігін арттыруға және әділдік жолымен жүруге, әділдік жоқ жерде адамшылық жоқ деген пікірді айтады ұлы ойшыл М.Х. Дулати [2].

Жеке тұлғаның ең маңызды белгілері – оның саналылығы, жауапкершілігі, бостандығы, қадір-қасиеті, даралығы. Жеке тұлғаның

маңыздылығы оның қасиеттері мен іс-әрекеттерінде қоғамдық тенденцияларының, әлеуметтік белгілер мен қасиеттердің айқын және өзіне тән ерекшелігінің көрініс табуы, оның іс-әрекетіндегі шығармашылық қасиетінің деңгейі арқылы анықталады.

Оқыту мен тәрбие жұмыстарының мақсатын, мазмұнын жүзеге асыруды қолданылатын формалармен әдістерді таңдау, көптеген жағдайда жас және дара ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отырады. Сондықтан да мұғалімнің педагогикалық әрекетін нәтижелі ұйымдастыру шарттарының бірі – балалардың жас және дара ерекшеліктерінің даму заңдылықтарын жете меңгеру» [3]. Даралық бір адамның басқа бір адамнан, бір тұлғаның басқа бір тұлғадан айырмашылығын, оның ешкімге ұқсамайтынын, өзіне тән ерекшелігі бар екенін сипаттайды.

Даралық, әдетте, адамның мінезі және шығармашылық қызмет – әрекеті мен қабілеттілігінің өзгешелігінің өзгешелігі арқылы ерекшеленеді. Даралық ұғымы бір адамды басқа бір адамнан, бір тұлғаны басқа бір тұлғадан ажыратып, оған өзіне тән сұлулық мен қайталанбас қасиеттерден тұрады. Бүкіл адамзат тегіне тән, жалпы белгілермен қатар, оның өзгелерден ерекшеленетін өздеріне тән қасиеттері бар. Әлем әрқашан түрлі дауыстар, түрлі үндерден тұрады. Бір-біріне даралығы жағынан ұқсамайды әр адамның бойы, түрі, салмағы, дене бітімі, әлеуметтік дамуының интеллектуалдық деңгейі, психологиялық қатпары, рухани мәдениеттің әр түрлі-деңгейі сияқты ерекшеліктер болып табылады.

Адамның еркін таңдауына байланысты құндылық адами қажеттіліктердің қанағаттануын да білдіреді. Бірақ қанағаттану құндылықтардың табиғатын бұрмалап қабылудауға алып келуі де мүмкін.

Шынайы құндылықтар деп – адамға игілік әкелетін, оның бойында адамдық қасиеттерді қалыптастыратын, бақытқа бастайтын, қоғам мен жеке адамның ілгерлей дамуына ықпал ететін құндылықтарды айтамыз.

Қазақ қоғамының өмір сүру салтында құндылықтарды жоғары бағалау, жас ұрпақты соған баулу дәстүрге айналған. Тұлғаның рухани өлшемі адамгершілік қасиеттері мен анықталады және ол адам тұлғасының даму-деңгейінің көрсеткіші болып табылады. Қазақ халқының ұлы, ағартушысы Ыбырай Алтынсарин өзінің еңбектерін ана тілінде жазып, «бала тәрбиесі оның табиғи ортасы мен халқының салт-дәстүрі рухында тағлым болса, оның сана-сезімінің дамып, жетілуі де ұлты мен халқына қызмет ететін көкірегі ояу, тұлға болып өседі» деп ой түйіндеген.

Еңбекті сүю, үлкенді құрметтеу, мейрімділікке, кішіпейлдікке сияқты қасиеттерді жастарға түсінікті болатындай еңбектері арқылы жеткізе білді. Қазақ ағартушылығында, қазақ халқының мәдениеті тарихында орасан үлкен орын алған ұлы, ақын ойшыл Абай Құнанбаев.

Абай шығармашылығының негізгі өзегі — адамның адамгершілік, ар-ұяты, ақылдығы болып келеді. Жеке тұлғалардың қалыптасуында моральдық ілімдерін, олардың теориялық дейгейін айтап қана қоймай,

іс жүзінде ұстанатын парыз, әділеттік, мейрімділік, адамдық, өзіне ғана емес, басқаларға да қызмет ете білу, жан-жақты жетілгендікке ұмтылу және басқа моральдық принциптерді танып – білу, оны өзіндік өмірлік тәжірибеде жүзеге асыруға, мақсаттық жүйеге айналдыруға талпыну-индивидтенбірте-бірте тұлғаның қалыптасуына қажетті принциптердің бірі.

Олай болса, қазіргі кезеңде мектеп табалдырығынан бастап білім беруде ел тарихын терең қозғап, тәрбие сағаттарыда қазақ зиялы қауымының еңбектерін, қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы оқушылардың адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері: рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, кісілік рәсімдері, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып ұлттық қасиеттерге айналады.

Оқушының ұлттық қасиеттеріне меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылығы, мәдениеттілігі т.б. қасиеттері арқылы ерекшеленеді.

Демек, оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі мектеп ішкілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Адамның бойына жақсы адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы, өнер-білімді игеруі – тәрбиеге, өскен ортаға, үлгі-өнеге берер ұстазға байланысты. Осыны жақсы түсінген халқымыз “Ұстазы жақсының – ұстамы жақсы”, “Тәрбие басы – тал бесік” деп ұлағатты ұстаздың еңбегін текке кетпейтіндей өсиет еткен. Тәрбиенің түп қазығы үлгі берер ұстазда, “Ұстазға қарап шәкірт өсер” деп халқымыз ұстазға үлкен жүк артқан. Ұстаз үшін өз еңбегінің жемісін көруден артық бақыт жоқ.

Ұлттық кодтің қайнары – ана тілі, салт-дәстүрі, тарихи жады, мәдениеті мен ұлттың ділі. Жалпы, ұлттың қоғамдық-әлеуметтік, экономикалық қатынастарындағы барша өзекті танымдар, көзқарастар мен ұстанымдар ұлттық сананың негізін құрайды. «Ұлттық сана – әр ұрпақтың ұлттық мүдде деңгейіндегі ойлау жүйесі, ұрпақты ұлт ретінде біріктіруші құбылыс, даналық білімдердің, тәжірибелердің, құндылықтардың ұлттың рухани әлеміндегі бірігуі»; «Ұлттық сананың ең негізгі белгісі – әр ұлттың өзін-өзі танып білуі, өзін өзге ұлттардан айыра білуі, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді іске асыру үшін күресу, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді бүкіл адамзаттың мақсаттары мен мүдделеріне ұштастыра білу» [4].

6- сыныптың Қазақ тілі «Арман-ПВ» баспасы, Т.Н. Ермекова, Ж.К. Отарбекова, Г.Б. Тоқтыбаева авторларының еңбегімен шығарылған оқулығында II бөлім: «Ұлттық және отбасылық құндылықтар» бөлімі бойынша назар аударатын болса, «Қазақтың салт-дәстүрі – ұлттық құндылығы» тақырыбы берілген. Осы тақырып аясында алдымен

оқушыларға ұлттық құндылықтар жайлы, құндылық дегеніміз не? Ұлттық құндылықтар туралы не білесің? сынды ой тастау сұрақтары берілген. Мұнымен оқушының құндылық жайлы бастапқы білімдерін анықтап алуға болады. Одан кейін құндылықтарға қатысты пікірлермен оқушылардың пікірлерін салыстыруға байланысты мәтіндер мен бір-бірінен интервью алып өзара пікірлесу тапсырмалары берілген. Оқушылар ғалым, сыншы, тарихшы, әнші-актер, саясаттанушы сияқты мамандық иелерінің образына еніп, мәтіндегі өз саласына қатысты құндылықтар бойынша сұрақтарына дайындалып отырады. Келесі бір оқушы журналист кейпінде оларға түрлі сұрақтар қояды. Бұл «Интервью» әдісі деп аталады. Осы әдісті қолдану арқылы мұғалім өз сабағын жүйелі өткізе алады.

Әрі қарай осы сабақтың грамматикалық тақырыбы екпін және оның түрлері болғандықтан, екпінін дұрыс қойып оқуға мәтін берілген. Басты тақырып құндылықтар. Демек екпін құндылықтарға қатысты атауларға түсіріліп оқытылады. Грамматикалық тақырыбымыздың ұлттық құндылықтарға байланысты сәйкестенуі де, құндылықтарды оқытудағы ұтымды тұсы осы болып отыр.

Сабақты үй тапсырмасына немесе қайталауға берген болсақ, «Ханталапай» әдісі арқылы тексеруге болады. Ойынның мақсаты: асықпен ойнатылатын ұлттық ойынымызды дәріптей отыра, ұлттық құндылықтарды қайта жаңғыртып, шапшаң ойлап, шапшаң жауап беруге үйрету.

Ойынның шарты: ойын үш бөлімнен тұрады. Оқушыларды үш топқа бөлеміз. Әр бөлімде сұрақ дайындауға үш минут уақыт беріп, жауап беруге он минут уақыт беріледі. Қорытындыға бес минут беріледі. Ойынға он бес сұрақ дайындалып, әр топқа конвертке салынып, нөмірленіп бес сұрақ беріледі. Әр топқа бірден беске дейін нөмірленген асық беріледі. Асықты мұғалім ортаға тастайд, ойыншылар қай нөмірлі асықты алса, сол конверттегі сұрақтарға жауап береді [5].

Нәтижесінде, бүгінгі күнде жастарды әдепті де саналы етіп тәрбиелеу үшін ең алдымен тәрбие ережелеріне сүйене отырып, ұлттық дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымызды, дінімізді, ата-бабаларымыздан қалған насихат-мұраларды жастардың санасына сіңіре білуіміз қажет. Тәрбиенің көзі ата-бабамыздан қалған мұралар мен дана сөздер десек, біз соларды насихаттайтын жүргізушіміз. Бүкіл қоғам болып қолға алып, мәдениетті, тәрбиелі болып жүруді әрқайсысымыз өзімізден бастасақ, жас ұрпақтың тәрбиесі де өз жемісін берері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Билер сөзі. — Алматы: Қазақстан, 1996. – 237 б.
- 2 Дулати М.Х. Тарих-и-Рашиди. Алматы.1999. – 652 с.

- 3 Әбенбаева, С.Ш. Құдиярова А.М., Әбиев Ж.Ә. Педагогика 2003 ж. – 352 б.
- 4 Сәрсембин Ү.Қ. Ұлттық сана қазақ елін мәңгілік ел етеді // Абай. kz ақпараттық порталы. 22 қараша, 2016. URL: <https://abai.kz/post/47958>.
- 5 Керімбекова Б.Д., Отарбаева Ғ.Н. Әдебиет сабағында қолданылатын тапсырмалар мен ойын түрлері // Әдістемелік нұсқау. Алматы «Қазақ университеті», 2019. – 149 б.